

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО КОНЦЕПТУ HAIR

Мікава Н.М.

кандидат філологічних наук, доцент

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена розглядові особливостей вербалізації концепту HAIR / ВОЛОССЯ в англійській мові. Мета роботи полягає у розгляді структури англомовного концепту HAIR як фрагмента англомовної картини світу. Основна увага приділена аналізу мовного втілення даного концепту у наївному та професійному варіантах картини світу англомовного соціуму. Досліджуваний англомовний концепт HAIR є фрагментом концептуальної картини світу, що відбивається у мовній картині світу, а саме в трьох її фрагментах, вербалізованих конституентами лексико-семантичних груп, виокремлених за соматичною ознакою. Це такі групи, як head hair, facial hair, body hair. Проведений аналіз мовного і мовленнєвого матеріалу показав, що структура англомовного концепту HAIR в наївній картині світу є трьохкомпонентним утворенням, що складається з ядра, приядерної зони та периферії. До ядра у наївній картині світу відносяться такі концептуальні ознаки як тілесність та стать. До приядерної зони належать об'єктивні та образно-асоціативні концептуальні ознаки, а саме: вік, тонкість, захист, краса, сила / успішність, цінність. Периферія концепту складається із соціально-ідентифікуючих функцій – професійної, релігійної та соціально-групової. До ядра концепту HAIR у професійній картині світу відносяться такі концептуальні ознаки як тілесність, стать, структура та розвиток. До приядерної зони належать об'єктивні концептуальні ознаки, а саме: здоров'я, вік, захист. Периферія концепту складається із професійної, релігійної та соціально-групової соціально-ідентифікуючих функцій. Отже, як бачимо, периферія даного концепту в обох варіантах картини світу є ідентичною. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розгляді виокремлених аспектів вербалізації аналізованого концепту на матеріалі англомовного художнього мовлення та професійного дискурсу.

Ключові слова: *концепт, периферія, лексико-семантична група, hair, концептуальна ознака.*

LEXICAL MEANS OF VERBALIZATION OF THE ENGLISH CONCEPT HAIR

Mikava N.

candidate of philological sciences, associate professor

Odessa I.I. Mechnikov national university

The article is devoted to the consideration of the features of the verbalization of the concept HAIR in the English language. The purpose of the work is to examine the structure of the English concept HAIR as a fragment of the English-language picture of the world of the English-speaking society. The main attention is focused on the analysis of the language embodiment of the given concept in the naïve and professional variants of the picture of the world. The English concept HAIR is a fragment of the conceptual picture of the world, which is reflected in the language picture of the world, namely in its three fragments, verbalized by the constituents of the lexical-semantic groups, distinguished according to the somatic feature. They are head hair, facial hair, body hair. The analysis of the language and speech material showed that the structure of the English concept HAIR in the naïve picture of the world is a three-component formation, which consists of a core, a nuclear zone and a periphery. The core includes such conceptual features as somatic and gender. The nuclear zone includes objective and various associative conceptual features, namely: age, thinness, protection, beauty, strength / success, value. The periphery of the concept consists of socially-identifying functions - professional, religious and social-group. The core of the concept HAIR in the professional

picture of the world includes such conceptual features as somatic, gender, structure and development. The nuclear zone includes objective conceptual features, namely: health, age, protection. The periphery of the concept consists of professional, religious, and social-group social-identifying functions. Thus the periphery of the given concept in the two variants of the picture of the world is identical. The prospects for further research are seen in the consideration of the mentioned aspects of verbalization on the material of English artistic speech as well as professional discourse.

Key words: *concept, periphery, lexical semantic group, hair, conceptual feature.*

Вступ. Дослідження в межах когнітивної наукової парадигми фокусуються на вивченні способів концептуалізації й категоризації дійсності та досвіду людини і відбиття цих процесів засобами певної мови. У межах когнітивної лінгвістики сформувався окремий напрям – *лінгвоконцептологія*, мета якого полягає в описі концептів і мовних засобів їхньої репрезентації. Серед головних завдань лінгвоконцептології зокрема відзначають установлення параметрів концептосистеми і її зв'язків із концептуальною й мовною картинами світу; з'ясування структури концепту; визначення ролі мовної репрезентації при встановленні його складу (Селіванова, 2006). Саме на виконанні зазначених завдань спрямована дана розвідка. Матеріалом дослідження особливостей вербалізації концепту HAIR в англійській мові слугували 265 номінативних одиниць і їх дефініції, отримані на базі тлумачних і фразеологічних словників англійської мови та спеціалізованих енциклопедій різної функціональної спрямованості.

Результати та обговорення. В дослідженні ми фокусуємо увагу виключно на волоссі людини. Констатуємо, що ім'ям досліджуваного концепту HAIR є лексема *hair* у сукупності таких семем: “*any of the fine thread-like strands growing from the skin of humans; hairs collectively, especially those growing on a person's head*”.

За соматичної ознакою виокремлюємо три лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ), які вербалізують концепт HAIR в англійській мові, а саме: ЛСГ “*head hair*”, ЛСГ “*facial hair*” і ЛСГ “*body hair*”. Обсяг вибірки в межах ЛСГ “*head hair*” за матеріалами англомовних тлумачних словників становить 30 номінацій, тобто лише 11% від загальної кількості номінацій, зафіксованих у спеціальних енциклопедіях. Аналіз особливостей цього ЛСГ на семантичному рівні передбачав розгляд семного складу семем, які позначають зачіски, на матеріалі їх дефініцій у тлумачному словнику англійської мови, що дало змогу виділити в структурі значення номінацій інтегральну сему, або архісему, а саме: *a hairstyle* або *a haircut*, яка міститься у всіх словникових дефініціях, і диференційні семи – описові й відносні, що позначають форму зачіски і її носіїв (чоловіків або жінок) відповідно, наприклад: ***pompadour*** – *a woman's hairstyle in which the hair is turned back off the forehead in a roll*. ЛСГ “*facial hair*” представлено у проаналізованих тлумачних словниках 10 номінативними одиницями: *eyebrow*, *eyelashes*, *beard*, *moustache* і їх різновидами. Відповідні словникові дефініції містять інтегральну сему (*hair*) та диференційні ознаки (відносні), які вказують місце, де росте цей тип волосся, його функцію; (описові), які позначають форму: ***eyelash*** – *each of the short curved hairs growing on the edges of the eyelids, serving to protect the eyes from dust*.

З медичного кута зору волосся на нижній частині обличчя є вторинною статевою ознакою чоловіків, чим, власне, і пояснюється варіативність і широка представленість номінацій, що позначають волосся саме на чоловічому обличчя.

ЛСГ "*body hair*" узагалі не представлена в нормативних тлумачних словниках англійської мови. На наш погляд, це насамперед зумовлено культурологічним аспектом – у західній культурі волосся на тілі людини, особливо жінки, є небажаним. Англійська мовна картина світу в її відбитті загальними лексикографічними джерелами вербалізує концепт HAIR у неповному обсязі порівняно з науково-професійною картиною світу. Певні культурні фільтри англійської мови не пропускають деякі наявні в концептуальній картині світу кванти інформації до мовної картини світу. Концептуальна картина світу, якою володіють представники цього соціуму, напевне містить кванти інформації про волосся на людському тілі, адже це ознака, що легко сприймається зоровими і тактильними каналами отримання інформації про довкілля. Проте культурне табування такого явища залишає відповідні кванти інформації поза межами їх вербального втілення. Саме цим пояснюємо відсутність номінацій, які називають волосся на тілі людини, в загальних тлумачних словниках англійської мови.

Проведений аналіз показав, що номінативна одиниця *hair* формує власне словотвірне гніздо. Утворені номінативні одиниці актуалізують такі семантичні ознаки, як тонкість волосся – *hair-space*, *hair-splitting* (завдяки метафоричному переосмисленню), реакцію на емоцію страху – *hair-curling*, *hair-raising* і позначають процедури з волоссям – *hairdressing*, людей, які виконують ці процедури – *hair-dresser*, та інструменти, за допомогою яких ці процедури виконуються – *hairbrush*.

Фразеологізми є номінативними одиницями, що містять інформацію про культурну спадщину народу і дають можливість досліджувати національно-культурний компонент концепту. Матеріалом аналізу слугувала вибірка з фразеологічних словників англійської мови, яка сукупно склала 25 фразеологізмів із компонентом *hair*. У роботі виявлено такі ознаки концепту HAIR, актуалізовані в даних фразеологізмах: 1) тонкість волосся: *by a hair*, *within a hair*, *to a hair* (точно, на волосині від); 2) реакція на певні емоції: *curl smb's hair*, *make one's hair stand on end* – налякати когось (як відомо, волосся на голові й тілі людини реагує на сильні емоції, перш за все, страх); *tear one's hair* (рвати на собі волосся); 3) вік: *gray hairs* (старість), *old moustache* (старий солдат); 4) цінність волосся актуалізована біблеїзмом *the very hairs of your head are all numbered*.

Між конститuentами досліджуваних ЛСГ зафіксовано такі типи лексико-семантичних відношень, як гіперо-гіпонімія й синонімія. Перший тип зв'язку (родовидовий) представлено 9 гіперо-гіпонімічними кластерами, тобто номінаціями тих зачісок, типів бороди, вусів тощо, які мають різновиди, а саме: *bob*, *braid / plait*, *fringe*, *Mohawk*, *beard*, *moustache*, *chest hair*, *abdominal hair*, *pubic hair*. Ієрархія гіпонімічних відношень доволі розгалужена і може мати кілька рівнів узагальнення (О.О. Селіванова). В нашому випадку номінація *hair* репрезентує найвищий рівень узагальнення. Базисний рівень представлено назвами виокремлених за соматичною ознакою ЛСГ "*head hair*", ЛСГ "*facial hair*" та ЛСГ "*body hair*". Зазначені вище

гіпероніми *beard, moustache* та ін. представляють нижчий рівень, тоді як їхні гіпоніми репрезентують найнижчий рівень узагальнення.

Будь-якій мові в цілому властива синонімія лексичних одиниць. Тому і в термінології перукарської справи досить поширеними є синонімічні відношення. Так, наприклад, паралельно існують два і більше термінів на позначення тієї ж самої зачіски, наприклад: *cornrows / rows / braids / canerows; bunches / pigtails / angel wings / dog ears; duck's ass / duck's tail / duck's arse / D.A.; crew cut / tight cut / fade; Harvard clip / Ivy League*.

Досліджуваний концепт є частиною професійної картини світу медиків-трихологів, перукарів і стилістів.

Примітно, що для медиків волосина (*a hair*) не є цілісною і неподільною на відміну від уявлення про неї наївного носія мови. Фахівці вважають, що волосина складається з декількох частин, які термінологічно поіменовані в медичних довідниках і наочно представлені за допомогою іконічного знаку – малюнка – для більшої інформативності відповідної енциклопедичної статті: *any of the cylindrical, keratinized, often pigmented filaments characteristically growing from the epidermis of a mammal developing from a papilla sunk in the corium; the life cycle of a hair consists of three phases called anagen, catagen and telogen*. Отже, на відміну від пересічного наївного носія мови, для якого волосина є неподільною, для професіоналів – це складна структура зі своїми особливостями розвитку і окремими номінаціями кожної з них.

Медичні енциклопедії також класифікують волосся за часом його появи та розвитку на тілі людини. Так, у новонародженої дитини часто можна спостерігати т.зв. *lanugo* (первинний волосяний покрив). На зміну йому приходить *vellus hair* (пушок), який з віком переходить у *terminal hair*.

Порівнюючи дефініцію лексичної одиниці, яка номінує досліджуваний концепт у загальних тлумачних словниках англійської мови та в медичних довідниках, отримуємо нижченаведені результати. У двох типах лексикографічних джерел, які репрезентують наївну та професійну картини світу, відповідно, є спільна експлікація певних ознак концепту HAIR, котра, проте, реалізується по-різному: за допомогою загальноживаної лексики в тлумачних словниках та за допомогою термінів у медичних енциклопедіях. Так, дефініційна ознака зовнішнього вигляду волосся експлікується в тлумачних словниках – *thread-like strands*, тоді як у медичних – *cylindrical, pigmented filaments*; ознака росту на тілі людини – *growing from the skin of humans – growing from the epidermis of mammals*. Водночас, наївна картина світу не оперує такими ознаками, як структура волосини, її анатомічне розташування, динаміка розвитку волосся від плоду до дорослої людини. Така лакунарність в описі ознак свідчить про нерелевантність цих квантів інформації про волосся для пересічного наївного мовця.

Загальна вибірка з енциклопедичних джерел склала 265 номінативних одиниць. Переважна більшість із них – 165 номінацій – представляють ЛСГ "*head hair*". На другому місці за чисельністю конститuentов знаходиться ЛСГ "*facial hair*" – 60 номінативних одиниць. Остання з виокремлених ЛСГ "*body hair*" містить 40 номінацій волосся на різних частинах тіла, крім голови й обличчя.

Проаналізувавши вибірку професійно маркованих номінацій, виділяємо такі блоки енциклопедичної інформації: коротке визначення, яке висвітлює ті ж ознаки, що і дефініції тлумачних словників (форма певного виду волосся – зачіски, носії – чоловіки та жінки), історія виникнення зачіски / бороди та її розвиток, актуальність дотепер; типи певного виду зачісок / вусів тощо. Головна відмінність спеціалізованих джерел від загальних тлумачних словників полягає в обсязі й детальності культурологічної інформації.

ЛСГ "body hair" представлено 7 різновидами волосся на тілі людини за соматичною ознакою, а саме: *underarm hair*, *chest hair* (яка, у свою чергу, має 15 підтипів), *abdominal hair* (4 підтипи), *leg hair*, *pubic hair* (15 підтипів), *feet hair*, *arm hair*. Примітним є те, що однослівних номінацій у цій ЛСГ немає – всі поняття позначені двокомпонентними складеними назвами з опорним компонентом *hair*.

На матеріалі повної мовної вибірки було також проаналізовано внутрішню форму конститuentов усіх трьох ЛСГ.

Результати дослідження номінативного статусу досліджуваних найменувань в англійській мові представлено в Таблиці 1.

Таблиця 1

**Номінативний статус
англомовних номінацій, які вербалізують концепт HAIR**

морфологічні типи	кількість номінацій	
	номінативні одиниці	%
прості непохідні слова	90	34
Композити	15	6
складені назви	160	60
в цілому	265	100

Структурний аналіз номінативного статусу досліджуваних одиниць показав, що 34% від загальної кількості найменувань (90 номінативних одиниць) належать до простих непохідних слів (*fringe*, *braid*). Значно менш численною є група, що налічує 15 номінативних одиниць (6%), які є композитами, тобто номінативними одиницями, цільнооформленими графічно і лексико-граматично, і мають дві ономазіологічні ознаки (кожна з яких виражена окремою морфемою), наприклад: *flattop*, *fishtail*. Останньою і найчисленнішою є група, яка містить 160 номінацій (або 60% від загальної кількості вибірки) і представлена складеними назвами, наприклад: *Asian bob*, *French braid*, *comb over*. Домінують становище цієї групи складених найменувань можна зокрема пояснити великою поширеністю гіперо-гіпонімічних відношень між досліджуваними номінаціями. Так, переважна більшість складених назв містить як опорний компонент номінацію-гіперонім і кваліфікатор – лексичну одиницю, що специфікує значення всієї складеної номінації.

За характером ознак, що виявляють внутрішню форму номінативної одиниці, виокремлюємо два типи номінації – *кваліфікативну* (на основі зовнішнього вигляду – форми) і *релятивну* (за місцем виникнення, за носіями зачіски, за винахідником, а також за інструментами, які використовуються для створення зачіски), причому

домінувальне положення перебирає перший тип. Результати аналізу мотиваційного аспекту вербалізації досліджуваного концепту представлені у наступній таблиці.

Таблиця 2

Мотиваційний аспект вербалізації концепту HAIR

ЛСГ	тип мотивації				
	Кваліфікативний		релятивний		в цілому
	%	Зразки	%	зразки	
head hair	58 %	<i>ponytail, shingle bob, beehive, crown braid</i>	42 %	<i>pompadour, the Rachel, Caesar cut, Ivy League haircut</i>	100
facial hair	40 %	<i>pencil moustache, goatee, chin curtain</i>	60 %	<i>Van Dyke, sea captain, Dali moustache</i>	100
body hair	70 %	<i>triangle, pyramid, hearts</i>	30 %	<i>Brazilian waxing, leg hair</i>	100

Доволі продуктивним принципом створення англомовних номінацій зачісок / бороди / вусів є аналогізації ознак реципієнтної зони ЗАЧІСКА / БОРОДА / ВУСА і донорських зон ТВАРИНА, АРТЕФАКТ, РОСЛИНА на основі подібності форми. Так, наприклад, назва популярної зачіски *кінський хвіст* є прикладом метафоричного переносу значення: *ponytail gets its name from its resemblance to the undocked tail of a horse or pony.*

Наступна зачіска отримала свою назву за схожістю з бджолиним вуликом: *beehive is a woman's hairstyle in which long hair is piled up in a conical shape on the top of the head and slightly backwards pointing, giving some resemblance to the shape of a traditional beehive.* Поряд із цим терміном функціонує ще одна номінація цього самого об'єкта – **B-52**, що, у свою чергу, репрезентує модель метафоризації АРТЕФАКТ – ЗАЧІСКА: *It is also known as the B-52 due to a resemblance to the distinctive nose of the Boeing B-52 airplane.* Ці дві номінації є прикладами абсолютних синонімів, обидва з яких ґрунтуються на метафорі, проте з різними донорськими доменами, хоч в основу переносу покладено одну рису – форму зачіски.

Як приклад узаємодії зазначених зон АРТЕФАКТ – ЗАЧІСКА наведемо, зокрема, англомовну назву традиційної української зачіски: *crown braid or crown plait is a traditional Ukrainian hairstyle usually worn by women with long hair. It consists of a single braid wrapped around the head, and is the trademark hairstyle worn by Ukrainian politician Yulia Tymoshenko. It is also similar to some of the hairstyles worn by Frida Kahlo.* В цій номінації актуалізується схожість відповідної зачіски з короною. Дефініція апелює до фонових знань читачів, наводячи імена жінок, які носили цю зачіску.

Найпопулярніший різновид бороди, який в українській мові називається еспаньйола, отримав свою назву в англійській мові завдяки схожості з борідкою козла: *goatee is a style of facial hair incorporating hair on a man's chin but not his cheeks. Until the late 20th century, the term goatee was used to refer solely to a beard formed by a tuft of hair on the chin—as on the chin of a goat, hence the term 'goatee'.*

Форма зачісок є також основою аналогізації даної реципієнтної зони з донорською зоною РОСЛИНА. Так, наприклад, назва наступної зачіски вмотивована схожістю з полями, засіяними кукурудзою в першому варіанті або тростиною – в другому (як відомо, ці культури висаджуються чіткими рядками): *cornrows, also known as canerows in the Caribbean, are a traditional African style of hair grooming where the hair is braided very close to the scalp, using an underhand, upward motion to produce a continuous, raised row*. Ці номінації яскраво ілюструють зануреність мови в культуру: що людина бачить навкруги себе (в даному випадку, на Карибських островах), з тим і порівнює нові об'єкти та номінує їх.

До другого – релятивного – типу мотивації номінації зачісок / борід / вусів уналежнюємо ті номінативні одиниці, які отримали свою назву за носіями відповідних типів волосся, за місцем виникнення або поширення зачіски, за інструментами або способом їхнього створення. В 1990-ті роки популярною була чоловіча стрижка, названа на честь Юлія Цезаря, який зображений на мініатюрах та статуях саме з подібним стилем волосся: *Caesar cut is a hairstyle with a short, horizontally straight cut fringe. The hair is layered to around 2–5 cm (1-2 inches) all over. It is named after Julius Caesar, whose images frequently depict him wearing his hair in such a manner*.

Зазначимо, що мотиватором англomовних номінацій зачісок слугують як власні імена історичних осіб або ж вигаданих персонажів, так і назви етнічних чи професійних груп людей, що закарбувались у пам'яті представників англomовного соціуму як особи саме з такими зачісками. Професійну групу в релятивному типі мотивації представлено зокрема такою номінацією: *sea captain: a rounded, bottom-heavy beard of medium length with short sides that is often paired with a longer moustache*. На прикладі цієї номінації прослідковується відбиття культурних стереотипів у мові. Образ чоловіка з такою бородою – це стереотипне уявлення морського вовка, хоч зовсім не всі капітани носять подібні бороди. На відміну від цього, номінація *biker moustache* отримала свою назву саме через те, що байкери дійсно носять цей різновид вусів, він є атрибутом відповідної субкультури. Цікавим прикладом релятивної мотивації цієї підгрупи є така номінація зачіски: *buzz cut is any of a variety of short hairstyles usually designed with electric clippers*. Вона утворена за допомогою звуконаслідування (ономатопеї) й імітує дзижчання електричної машинки, за допомогою якої ця зачіска створюється.

Назви зачісок в наведених далі прикладах умотивовані назвами престижних учбових закладів Америки, де набула популярності коротка чоловіча стрижка: *An Ivy League, also known as a Harvard Clip or Princeton, is a type of crew cut in which the hair on the top of the head is long enough to style with a side part*. Як відомо, *Ліга плюща* – це асоціація восьми найдавніших американських університетів, куди зокрема входять *Harvard* та *Princeton*, згадані в дефініції. Студенти *Ivy League* сприймаються в західній культурі як еталони смаку та стилю, саме тому ця зачіска є однією з найпоширеніших серед чоловіків англо-саксонського типу зовнішності. Як показав аналіз, деякі типи волосся на обличчі мають декілька синонімічних назв, одна з яких ґрунтується на зовнішньому вигляді, а інша – на ставленні до певної відомої людини: *chin curtain beard (also called Lincoln) is a particular style of facial hair that grows along the jaw line and covers the chin completely*. Якщо для розуміння першої назви достатньо

володіти англійською мовою, то для розуміння другої необхідне знання культурних реалій та персоналій.

Висновки. Проведено розгляд особливостей утілення досліджуваного концепту в тлумачних словниках, які репрезентують наївну картину світу, у фразеологічних зворотах, що відображають міфологічну картину світу, а також у спеціалізованих енциклопедіях, що репрезентують професійну картину світу, якою володіють перукарі, стилісти та медики. Також проаналізовано лексико-семантичні зв'язки між конститутами виокремлених лексико-семантичних груп; наведено результати мотиваційного аналізу досліджуваного матеріалу. Виявлення особливостей вербалізації концепту HAIR є актуальним й у плані подальшого вивчення соматичної лексики з лінгвокогнітивних і лінгвокультурологічних позицій, що уможливлуватиме розгляд феномену волосся як культурного концепту, вбудованого в англійську картину світу.

Список літератури

- Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
- Sherrow V. Encyclopedia of hair: a cultural history. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2006. 450 p.
- New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Danbury, 1993. 1216 p.
- The Oxford English Reference Dictionary. Second Edition. Oxford – New York, 1996. 1765 p.
- Hair. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_hairstyles
- History of hair. URL: http://thehistoryofthehairsworld.com/hair_mythology.html

References

- Selivanova, O. (2006). Suchasna lingvistika: terminologichna enciklopedija. Poltava: Dovkillja-K.
- Sherrow, V. (2006). Encyclopedia of hair: a cultural history. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language (1993). Danbury.
- The Oxford English Reference Dictionary (1996). Second Edition. Oxford – New York.
- Hair. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_hairstyles
- History of hair. URL: http://thehistoryofthehairsworld.com/hair_mythology.html

Стаття надійшла до редакції 20.01.2021 року.